

FTAMP 18.07.43

<https://doi.org/10.53871/2078-8134.2025.3-23>

К.С. Оразқұлова^{1,*}, М.Ж. Шаймерденова²

^{1,2} Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы, Қазақстан

E-mail: ¹orazkulova.ks@gmail.com, ²mena.mdsh@gmail.com

ORCID: ¹0009-0007-7215-0672, ²0000-0002-3731-0622

КЕҢЕС ДӘУІРІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН СУРЕТШІЛЕРІНІҢ БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІНДЕГІ ЭТНИКАЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕР

Аңдатпа. Зерттеу Кеңестік Қазақстан суретшілерінің бейнелеу өнеріндегі этникалық дәстүрлер, олардың сипаты мен ерекшеліктерінің маңыздылығына назар аударады. Ғылыми-зерттеу жұмысының басты мақсаты Кеңестік билік жылдарында Қазақстан суретшілерінің жұмыстарын айқындау, ерекшеліктеріне тоқталу және ең бастысы олардың этникалық дәстүрлермен үйлесімділік дәрежесін талдау болып табылады. Зерттеу барысында ғылымға белгілі және тақырыпты ашып, қойылған мақсатқа қол жеткізуге септігін тигізетін бірқатар әдістер қолданылды. Олардың қатарында салыстырмалы талдау, ретроспективтілік әдісі және тағы да басқа әдістер. Қарастырып отырған тақырып өз уақытында бірқатар зерттеушілер тарапынан қарастырылды. Алайда зерттеушілердің басым көпшілігі тақырыпқа тек жанама қатысты мәліметтерді береді. Мәселеге қатысты кешенді зерттеу жұмыстары жүргізілуі қажет. Зерттеуде қарастырып отырған тақырып жан-жақты және кешенді зерттеледі. Нәтижесінде этникалық түсініктердің теориялық негіздері анықталды және Кеңестік билік жылдарындағы Қазақстан суретшілерінің бейнелеу өнеріндегі этникалық дәстүрлер айқындалды. Кеңестік билік жылдарында қоғам өмірінің барлық саласында идеологиялық шектеулер болғаны белгілі. Бейнелеу өнерінде де мұндай идеологиялық қысымның болғаны шындық. Соған қарамастан суретшілер ұлттық құндылықтарға негізделіп, этникалық ерекшеліктерді айқындайтын элементтерді өз жұмыстарына қосып отырды. Қазақ мәдениетімен терең ұштасатын ою-өрнектер, тұрмыстық заттар, дәстүрлі қазақ қоғамы, қазақтың көшпелі мәдениетімен байланысқан шаруашылық түрлері және өзге де ұлттық дүниетаныммен үйлесіп жатқан элементтерге ерекше философиялық мән берді. Аталған тақырып көлемінде жүргізілген кешенді зерттеу жұмыстарының ғылым үшін берері мол. Ол тек осы қарастырып отырған кезең бойынша суретшілердің жұмыстарына сипаттама беріп қана қоймайды. Сонымен қатар олардың жұмыстарындағы идеялық бастамаларды анықтау, ұлтты ұйыстыратын факторға мән беру, қазақ халқының дүниетанымын түсіну тұрғысынан пайдалы болады.

Түйін сөздер: этнос, дәстүр, мәдениет, бейнелеу өнері, құндылық, идеология, социалистік реализм, қоғам.

K.S. Orazkulova^{1,*}, M.D. Shaimerdenova²

^{1,2} Temirbek Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Kazakhstan

E-mail: ¹orazkulova.ks@gmail.com, ²mena.mdsh@gmail.com

ORCID: ¹0009-0007-7215-0672, ²0000-0002-3731-0622

ETHNIC TRADITIONS IN THE VISUAL ARTS OF KAZAKH ARTISTS OF THE SOVIET ERA

Abstract. The study draws attention to the importance of ethnic traditions, their character and features in the visual arts of artists of Soviet Kazakhstan. The main purpose of the research is to identify the works of artists of Kazakhstan during the Soviet era, to focus on the features and, most importantly, to analyze the degree of their harmony with ethnic traditions. In the course of the research, a number of methods were used

that are known to science and contribute to the disclosure of the topic and the achievement of the goal. Among them are comparative analysis, the method of retrospection and other methods. The topic under consideration was considered at one time by a number of researchers. However, the vast majority of researchers provide data related only indirectly to the topic. It is necessary to conduct comprehensive research on the problem. The topic considered in the study is studied comprehensively and comprehensively. As a result, the theoretical foundations of ethnic representations were identified and ethnic traditions in the visual arts of artists of Kazakhstan during the years of Soviet power were identified. It is known that during the years of Soviet power there were ideological restrictions in all spheres of society. In the visual arts, such ideological pressure is also a reality. Nevertheless, the artists were based on national values and included elements defining ethnic characteristics in their works. Special philosophical importance was attached to elements combined with ornaments, household items, traditional Kazakh society, types of economy associated with Kazakh nomadic culture, and other national worldview deeply intertwined with Kazakh culture. The comprehensive research carried out within the framework of this topic is of great importance for science. He not only describes the works of the artists of this period. It will also be useful in terms of identifying ideological initiatives in their work, focusing on the factor uniting the nation, and understanding the worldview of the Kazakh people.

Keywords: ethnicity, traditions, culture, fine art, value, ideology, socialist realism, society.

К.С. Оразкулова^{1,*}, М.Дж. Шаймерденова²

^{1,2} *Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова,
Алматы, Казахстан*

E-mail: ¹orazkulova.ks@gmail.com, ²mena.mdsh@gmail.com

ORCID: ¹0009-0007-7215-0672, ²0000-0002-3731-0622

ЭТНИЧЕСКИЕ ТРАДИЦИИ В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ ХУДОЖНИКОВ КАЗАХСТАНА СОВЕТСКОЙ ЭПОХИ

Аннотация. Исследование обращает внимание на важность этнических традиций, их характера и особенностей в изобразительном искусстве художников Советского Казахстана. Главной целью научно-исследовательской работы является выявление работ художников Казахстана в годы советской власти, акцент на особенностях и, самое главное, анализ степени их гармонии с этническими традициями. В ходе исследования был использован ряд методов, известных науке и способствующих раскрытию темы и достижению поставленной цели. Среди них сравнительный анализ, метод ретроспективности и другие методы. Рассматриваемая тема была рассмотрена в свое время рядом исследователей. Однако подавляющее большинство исследователей предоставляют данные, относящиеся только косвенно к теме. Необходимо провести комплексную исследовательскую работу по проблеме. Тема, рассматриваемая в исследовании, изучается всесторонне и комплексно. В результате были выявлены теоретические основы этнических представлений и определены этнические традиции в изобразительном искусстве художников Казахстана в годы советской власти. Известно, что в годы советской власти существовали идеологические ограничения во всех сферах жизни общества. В изобразительном искусстве такое идеологическое давление также является реальностью. Тем не менее художники основывались на национальных ценностях и включали в свои работы элементы, определяющие этнические особенности. Особое философское значение придавали элементам, сочетающимся с орнаментами, предметами быта, традиционным казахским обществом, видами хозяйства, связанными с казахской кочевой культурой, и другим национальным мировоззрением, глубоко переплетающимся с казахской культурой. Комплексные исследовательские работы, проведенные в рамках данной темы, имеют большое значение для науки. Он не только дает описание работ художников этого периода. Также будет полезно с точки зрения выявления идейных инициатив в их работе, акцентирования внимания на факторе, объединяющем нацию, понимания мировоззрения казахского народа.

Ключевые слова: этнос, традиции, культура, изобразительное искусство, ценность, идеология, социалистический реализм, общество.

1. Кіріспе

Қазіргі өнертану ғылымында «этникалық дәстүрлер» ұғымы кең көлемді түрде қолданыла бермейді. Жалпы кез-келген өнер саласында «этникалық дәстүрлер» ұғымын қолдану үшін алдымен оның теориялық негіздерін гуманитарлық ғылымдармен байланыстыра отырып ашып алу дұрыс болады. Түрлі берілген ғылыми анықтамалар мен сөздіктерге мән берсек, «этникалық дәстүрлер» деп:

- Этникалық мәдениеттің шығармашылық тәжірибесінің мұрасы;
- Өнер әлемінің этникалық сипатының тарихи қалыптасқан шығармашылық және эстетикалық принциптері;
- Этникалық өнердің түрін қалыптастырушы бейнелеу құралы.

«Этникалық дәстүрлер» ұғымын ашуда анықталатын маңызды жайттардың бірі – оның стиль қалыптастырушы фактор болып табылатындығы (Нехвядович, 2024: 183-187). Осы ретте кез-келген өнер саласындағы «этникалық дәстүрлер» мәселесінде біз бірегейлік пен әмбебаптықтың ұштасқандығын байқаймыз. Бірегейлікті «этникалық дәстүрлермен» байланыстырсақ, әмбебаптық өнердегі оның көрінісі, сипаты деп түсінуге болады.

Этникалық дәстүрлердің бейнелеу өнеріндегі көрініс табуы және оны айқындап, маңызын ашу зерттеушілердің назарын аударып отырған мәселе. Әсіресе Кеңестік билік жылдарындағы Қазақстан суретшілерінің жұмысындағы этникалық дәстүрлер тақырыбы ғылым үшін өзекті. Өйткені Кеңестік билік жылдарында ұлт саясатындағы ерекшеліктер ұлттық құндылықтардың толыққанды бейнеленуіне мүмкіндіктер бермеді. Белгілі бір дәрежедегі идеологиялық қысымның болуына қарамастан қазақстандық суретшілер ұлттық құндылықтардың дәріптелуіне үлес қосып, өз жұмыстарында этникалық ерекшеліктерді айшықтайтын элементтер қосты. Бүгінгі өнертану ғылымының алдында тұрған маңызды мақсаттардың бірі – Кеңестік билік жылдарындағы Қазақстан суретшілерінің бейнелеу өнеріндегі этникалық дәстүрлерді анықтап, тиісті бағасын беру. Қазақстандағы кәсіби бейнелеу өнерінің қалыптасуы Кеңестік биліктің орнығуынан кейін жүзеге асқаны белгілі. Суретшілердің үлкен толқыны қалыптасты. Олардың тақырыптық бағыттары да әртүрлі болды. Зерттеушілер алдында тұрған негізгі міндет – суретшілердің жұмыстарын сараптап, этникалық дәстүрлермен ұштасу деңгейін анықтау. Оларды тақырыптары мен мазмұнына қарай сұрыптаудың да маңыздылығы жоғары. Рас осыған дейін Қазақстан суретшілерінің бейнелеу өнеріндегі этникалық дәстүрлер тақырыбына қатысты пікір білдіріп, өз ғылыми жұмыстарында атап өткен зерттеушілер болды. Алайда осы тақырыпта кешенді ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілуі керек деп санаймыз. аталған зерттеу жұмысы барысында Кеңестік Қазақстан суретшілерінің бейнелеу өнеріне баға беріліп, этникалық дәстүрлермен ұштасқан жұмыстардың ерекшеліктері мен толыққанды сипаттамасы жасалады. Осы бағыттағы жұмыстардың алғашқы кезеңі деп айтуға толық негіз бар.

2. Материал және әдістер

2.1 Зерттеу әдістері

Зерттеуде ғылымға белгілі бірқатар әдістер қолданылды. Кеңестік билік жылдарындағы Қазақстан суретшілерінің бейнелеу саласындағы жетістіктерін са- раптап, жұмыстарын айқындауда жалпыдан жалқыға өту әдісі басшылыққа алынды. Алдымен суретшілердің жұмыстары талданып, олардың этникалық дәстүрлермен ұштасу дәрежесіне баға берілді. Зерттеу барысында салыстырмалы талдау әдісіне сай әр суретшінің жұмысы, оның ұлттық құндылықтарға, этникалық ерекшеліктерге мән беру дәрежесі салыстырмалы талданды. Қолданылған ретроспективтілік әдісіне сай Кеңестік билік жылдарындағы Қазақстанда кәсіби бейнелеу өнерінің қалыптасуы, сол жылдардағы бейнелеу өнеріне идеологиялық қысым дәрежесімен санаса отырып, суретшілердің жұмысына баға берілді. Идеологиялық қысым болған жағдайда белгілі бір туындыны толыққанды етіп шығару ісі тығырыққа тіреледі. Осы ерекшелікті ретроспективтілік әдісіне сай ескере отырып, бейнелеу өнерінің туындыларының құндылығын аша алдық. Басшылыққа алынған зерттеу принциптерінің бірі – шынайылық. Біз мәселенің жағымды және жағымсыз жақтарын бірдей қарастырып, барынша объективті тұжырымдар жасай алдық.

2.2 Материалға сипаттама

Кеңестік Қазақстан суретшілерінің бейнелеу өнеріндегі этникалық дәстүрлер мәселесіне қатысты нақты тұжырымдар жасау үшін алдымен теориялық негіздерін анықтап алу қажет. Осы мақсатта біз зерттеу барысында Л.И. Нехвядовичтың «Этнические традиции как источник формообразования в искусстве», А.Б. Салтыков- тың шығармалар жинағы, Г.Д. Базиеваның «Этнические традиции в изобразительном искусстве Кабардино-Балкарии» атты ғылыми-зерттеу жұмыстары пайдаланылды. Авторлардың этникалық дәстүр туралы пікірлері басшылыққа алынып, Қазақстан суретшілерінің жұмыстарындағы көрінісіне баға берілді.

Кеңестік билік жылдарындағы Қазақстан суретшілерінің бейнелеу өнеріндегі этникалық үдерістер мәселесі әр жылдары қарастырылғанымен, кешенді зерттеу жұмыстарын әлі де болса жалғастыру қажет. Аталған мәселе туралы З.Х. Наурузбаева «Творческие союзы Казахстана в 1930-1945 гг.» атты ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізді. Аталған диссертация барысында суретшілер және олардың жұмыстары айқындалғанымен, оның ерекшеліктері турасында мәліметтер аз. Мұндай зерттеу жұмыстарының қатарында А.М. Турлыбекованың «Искусство Казахстана 20-80-е гг. XX века: истоки и тенденции развития» және «Советское изобразительное искусство Казахстана в документах Центрального государственного архива Республики Казахстан», А.Т. Капаеваның «Государственная политика в области культуры в Казахстане (вт.пол. 40-х – конец 80-х гг. XX века)», О.И. Резникованың «Традиции реалистической школы живописи как культурное наследие России», Н.Р. Ахмедованың «Особенности формирования живописи Центральной Азии – Абылхан Кастеев и Урал Тансыкбаев», тақырыпқа қатысты жанама мәліметтер беретін еңбектер қатарында Р.М. Жумашев, Е.И. Резникова, О. Кунгурова, С. Гораевалардың

еңбектерін атап өтуге болады. Мәселеге қатысты жүргізілген аталған жұмыстарда қарастырып отырған мәселе тек жалпы сипатталады. Кеңестік Қазақстандағы бейнелеу өнері, оның өкілдері мен жұмыстары ғана аталып өтеді. Біз өз кезегімізде осы келтірілген әр жұмыспен танысып, ондағы этникалық дәстүрлермен ұштасып, ерекше үйлесу арқылы бір мағынаны бере алу дәрежесін талдап, нақты тұжырымдарға келдік.

3. Талқылау

Суретшілердің бейнелеу өнеріндегі «этникалық дәстүрлер» белгілі бір дәрежеде «код» болып табылады. Бұл «код» белгілі бір ұлттың этникалық ерекшеліктері, бірегейлігін сақтауға бағытталады. Зерттеуші Фатма Доған Аккая өзінің ғылыми-зерттеу жұмысында этникалық және этнографиялық құралдар белгілі бір халық туралы мол мәлімет береді деген пікір айтады (Аккая, 2023: 71-79). Бейнелеу өнерінде ұлттық ерекшеліктерді айқындау, этникалық дәстүрлерге мән беру ол алдымен шығармашалық үдерістің даму заңдылығымен тығыз байланысты және ол осы бағыттағы суретшілердің жұмыстарына, тәжірибесіне негізделеді. Жалпы «дәстүр» түсінігіне келетін болсақ, оның өзіндік анықтамалары мен өнердің кез-келген саласындағы маңыздылығы бар. Зерттеушілердің бірқатары «дәстүр» деп ежелден қалыптасқан өмір сүру тәртіптері мен әдістерінің жиынтығы, оларды сақтаудың тұрақтылығы мен тарихи сабақтастығы деп қарастырады. Келесі зерттеушілердің тобы «дәстүр» деп белгілі бір халықтың немесе халықтық өнердің бір бөлшегі, желісі, сарыны деп те қарастырады. Қолданбалы өнер саласының белгілі теоретик ғалымдарының бірі А.Б. Салтыков өзінің еңбектерінде «дәстүр» деп диалектикалық ұғымды атайды және ол тек халықтың өткенімен ғана емес, сонымен қатар бүгінгі мен болашағын да қамтуы тиіс деген ой айтады (Салтыков, 1970: 77). Кеңестік дәуірде қалыптасқан зерттеушінің бұл пікірін қолдаушылар өте көп. Біздің пікірімізше, «дәстүр» ең алдымен тарихи сабақтастық мәселесіне негізделуі керек. Халықтың өткені мен бүгінін байланыстыра отырып, ұлттық құндылықтардың өзіндік бірегейлігін айқындауға бағытталуы тиіс деп санаймыз.

Осы күнге дейін жүргізілген зерттеу жұмыстарында «дәстүр», «этникалық дәстүр» ұғымдарын айқындау барысында зерттеушілер олардың жекелеген қырларына ғана мән беріп келді. Ол қырлары «этникалық дәстүрдің» қызметі, ерекшеліктері мен мәнін анықтауға бағытталды. Өнер саласына келер болсақ, соның ішінде бейнелеу өнерінде «этникалық дәстүр» ұғымы көп жағдайда стиль қалыптастырушы фактор ретінде қарастырылады. Бұл ұстаным кеңестік дәуірде орныққан болатын. Кеңестік дәуірде социалистік тәртіп пен коммунистік идеология үстемдік еткеніне қарамастан бейнелеу өнерінде «этникалық дәстүрдің» ролі жоғары болды. Халықтардың тек өзіне тән болып келетін дәстүрлерін бейнелеу ісі ерекше сұраныста болды. Мұндай «этникалық дәстүрлерге» негізделген туындылар өзінің қайталанбастығы, бірегейлігімен ерекшеленді. Бояулар мен түстер өзара үйлесіп, шығармашылық қалыптың элементтері мен түрлі ырғақтардың да өзара сәтті бірлесуі жүзеге асты. Әсіресе шығармашылық дәстүрлерге бай елдердегі

бейнелеу өнері белсенді дамыды. Мұндай шығармашылық дәстүрлердің дамуын біз Қазақстан суретшілерінің жұмысынан көптеп байқаймыз. Салыстырмалы түрде алғанда Қазақстандағы бейнелеу өнері біршама елдерден бұрын дамыды. Алғашқы кәсіби суретшілер Кеңестік дәуірдің алғашқы жартысында қалыптасып үлгерді. Рас алғашқы жылдары шығармашылық бірлестіктердің жоқтығы өзінің теріс әсерін берді. Дегенмен алғашқы кәсіби суретшілердің жұмыстарынан біз халықтық өнердің дәстүрлеріне мән беру талпыныстарын байқаймыз. Бұл ретте атап өтетін бір жайт, суретшілердің жұмысындағы дәстүрлік белгілер этникалық қана емес, сонымен қатар эстетикалық та қызмет атқарды. Көркемдік жұмыстарда, түрлі өрнектер салуда, тұрмыстық тақырыпты ашуда «этникалық дәстүрлерге» мән беріле бастады. Уақыт өте келе, біз суретшілердің бейнелеу өнеріндегі этникалық дәстүрлерді тек эстетикалық әр беруде ғана емес, сонымен қатар мазмұндық деңгейде де беріле бастауына куә боламыз. Суретшілердің бейнелеу өнеріндегі этникалық дәстүрлердің мазмұндық сипат алуы ол тарихи жайттарды сипаттаудан, мәдени және ұлттық болмысқа мән беруден, этностың өзіне ғана тән ділі мен психологиялық ерекшеліктерін бере алудан көрінеді. Сонымен қатар бірегей ұлттық дүниетаным да «этникалық дәстүр» ұғымымен тығыз байланысты. Зерттеушілер бейнелеу өнерінің этникалық дәстүрлермен ұштасуының екі деңгейін атап өтеді. Мысалы:

– Ежелгі космогониялық түсініктердің өзекті болуы;

– Фольклорда қалыптасқан бейненің, түсініктердің заманауи үрдіспен ұштасып, оның өнерде бейнеленуі (Базиева, 2019: 184-187).

Әрине еліміздегі кәсіби суретшілер дайындау ісі Кеңестік билік жылдарында жүзеге асты. Ал Кеңестік дәуірде коммунисттік идеология үстемдік құрып тұрған болатын. Сол себепті де большевиктер билікке келген алғашқы жылдан-ақ өнер иелері, соның ішінде суретшілердің шығармашылық жұмыс бағыттары қатаң бақылауға алынды. Қалаларды, көшелерді безендіруден бастап, жеке жұмыстары да «жоғарыдан» түскен бұйрық, коммунисттік идеология мен большевиктік тәртіпке негізделді. «КСРО – халықтар достығы», «Ленин көсем», «Коммунист» сияқты идеологиялық тақырыптар жұмыс бағыттары ретінде ұсынылды (Наурузбаева 42). Идеологияның үстемдігі белгілі бір дәрежеде бейнелеу өнерінің тар шеңберде өмір сүруіне алып келді. Дегенмен бейнелеу өнері саласындағы этникалық дәстүрлердің бейнеленуі әр кезеңде түрлі деңгейде орын алып отырды. Кеңестік бейнелеу өнерінде этникалық дәстүрлер мәселесі көп жағдайда графика, таңбалар негізінде көрініс тауып отырды. Олар әсіресе белгілі бір әңгімелер, шығармашылық мәтіндер мен фольклорлық туындыларға арналып салынған жұмыстарда байқалады. Рас Кеңестік дәуірдегі Қазақстан мәдени және әлеуметтік өмірде үлкен өзгерістер жағдайында өмір сүрді. Бұл өз кезегінде бейнелеу өнеріне де әсер етті. Кеңестік дәуірдегі Қазақстан суретшілерінің еңбектеріне назар аударатын болсақ, бі олардың этникалық дәстүрлерді барынша сақтап қалуға, барынша қолдануға тырысқандығын байқаймыз. Сонымен қатар этникалық дәстүрлерді заман ерекшеліктеріне сай социалисттік нақыштармен, социалисттік өмір сүру тәртіптерімен байланыстыруға

тырысып отырған. Демек белгілі бір дәрежеде ұлттық құндылықтар мен кеңестік идеологияның синтезі қалыптасты.

4. Нәтижелер

Кеңестік дәуірдегі Қазақстан суретшілерінің жұмыстарында да этникалық дәстүрлерді жиі байқауға болады. Демек бүгінгі қазақстандық суретшілердің жұмыстарында этникалық дәстүрлер тарихи сабақтастық нәтижесінде орнығып отыр деп айта аламыз. Жалпы қазақ бейнелеу өнерінің бастауы мен қалыптасуы Н. Хлудовтың есімімен тығыз байланысты. Н. Хлудов Орлов губерниясында дүниеге келіп, Одесса бейнелеу мектебінде оқыды. Оның кәсіби мансабы қазақ жерінде жалғасты. Геолог И.В. Игнатъев пен ботаник А. Красновтың Хантәңірі тауын зерттеу экспедициясына топограф, суретші маман ретінде қатысты. Сонымен қатар 1887 жылы зерттеуші-ғалым И. Мушкетовтың Алматыдағы жер сілкінісін зерттеуге бағытталған экспедицияға да қатысады. Мұндай экспедицияларға қатыса отырып Н. Хлудов өзінің болашақ жұмыстары үшін таптырмас мәліметтер жинады. Өйткені дәстүрлі қазақ қоғамының ерекшеліктері мен қазақ халқының ұлттық құндылықтарын көзбен көріп, сезінуге мүмкіндіктер алды. Осылайша қазақ халқының көшпелі өмір салты, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрыптарына негізделген жұмыстары пайда болды. Н. Хлудовтың көптеген жұмыстарында этникалық дәстүрлердің бой көрсетуі де сол себепті деп санаймыз. «Киіз үйде» деп аталатын жұмысында қазақ халқының дәстүрлі тұрғын үйін ерекше шеберлікпен бере алған. Киіз үйдің әр бөлшегін мұқият салып, оның әсемдігін береді. Кенептегі киіз үй ауқатты отбасына тиесілі екендігі көрініп тұр. Киіз үйдің иесі және оның әйелдерін бейнелейді. Әрқайсысы өз шаруасымен айналысып жатқаны байқалады. Бәйбішенің қолындағы орыстың шыт матасы. Осы арқылы Н. Хлудов қазақ-орыс халықтарының тығыз байланыстылығын көрсетуге тырысады. Н. Хлудовтың бұл жұмысының ерекшелігі оның шынайылығында. Сол заманның куәгері ретінде салған жұмысы көрерменді қарапайым қазақ отбасының өмірімен таныстырады. Н. Хлудовтың этникалық дәстүрлермен ұштасып жатқан жұмыстары өте көп. Солардың бірі «Салтанатты көш» жұмысы. Аталған жұмыста көшпелі қазақтардың маусымдық тіршілігі көрсетілген. Дәстүрлі қазақ қоғамы көшпелі өмір салтын ұстанғаны белгілі. Жылдың төрт мезгіліне байланысты жайлау, күзеу, қыстау, көктеуге көшіп отырған. Мұның барлығы да мал шаруашылығының ерекшеліктеріне байланысты жүзеге асып отырды. Міне осы ұлттық ерекшеліктерімізде Н. Хлудов өз жұмысына арқау етті. Картинада біз ауқатты әулеттің көш барысын байқаймыз. Суреттің анық салынуы нәтижесінде адамдардың бейнесі барынша шынайылыққа жақын. Қазақтың ою-өрнектері, тұрмыстық заттары, тұрғын үйі, құсбегілік өнері және тағы да басқа ұлттық ерекшеліктерімізді айғақтайтын белгілердің барлығы да бейнеленген. Н. Хлудов қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін соншалықты жақсы меңгергені оның жұмыстарынан көрінеді. «Түндегі барымта» деп аталатын жұмысында дәстүрлі қазақ қоғамына тән барымтаны сәтті бейнелей алған. Сөзсіз Н. Хлудовтың жұмыстарының дені қазақ халқының күнделікті өмірін бейнелеуге бағытталған деп тұжырымдауға болады. Бұл дегеніміз Н. Хлудовтың жұмыстары XIX

ғасырдың соңы мен XX ғасыр басындағы қазақ ауылы мен дәстүрлі қазақ қоғамының тұрмысын этнографиялық тұрғыдан зерттеуге мүмкіндіктер береді. Н. Хлудовтың өзі «...Мен өз шығармаларыма ештеңе қосқанда жоқпын, алып тастаған да жоқпын. Өз суреттерімді барынша шынайы беруге тырыстым» деген болатын (Евдокименко, 2020: 11).

Мысалы кеңестік дәуірде қазақ бейнелеу өнерінің негізін қалаушылардың бірі болған Әбілхан Қастеевтің жұмыстарынан дәстүрлі қазақ өрнектері немесе этникалық дәстүр көріністерін байқаймыз. Мысалы «Қыз қуу», «Көкпар» деп аталатын жұмыстарында дәстүрлі қазақ қоғамы, киіз үйлер мен көшпелі өмір сүру тәртібі, ұлттық белгісі бар ойындар, ұлттық мейрам және тағы да басқа этникалық дәстүрлерді айшықтайтын көріністері бар. Сонымен қатар біз Ә.Қастеевтің жұмыстарынан қазақ хандары, батырлары мен халық арасынан шыққан дарынды тұлғалардың өмірлерін сипаттау әрекеттері орын алады. Рас Ә. Қастеев сол заманның талаптарына сай білім болмағанымен, этникалық дәстүр, өзінің өскен ортасы туралы білгенін жұмыстары арқылы шебер бере алды. Ә.Қастеевтің шеберлігін мойындаған басшылық оның кәсібилігін арттыруға ықыластық танытып, барынша жағдай жасауға тырысты. «Қастеев жолдас, шынымен талантты адам, бірақ саяси тұрғыдан дамымаған, жалпы білім деңгейі шектеулі, өз уақытында кәсіби білім алмаған. Сол себепті де суретші ретіндегі біліктілігі дамумен қатар, кері де кетуде. Қастеев жолдасқа үй жағдайында қажетті білім беру үшін мұғалімдер бекітіп, тапсырыспен сурет салмауы үшін шәкіртақы төлеу керек» деген мәліметтер бар (Турлыбекова, 2014: 77). Мұның өзі ұлттық құндылықтарды сипаттап, этникалық дәстүр көріністерін сәтті көрсете білген Ә. Қастеевтің жұмысына деген сұранысты білдіреді. Әрине қажетті кәсіби білімнің болмауы, оның жұмыстарындағы этникалық дәстүр, ұлттық құндылықтардың сәтті бейнеленуіне кедергісін келтіре алмады. XX ғасырдың 30-шы жылдары Қазақстанның суретшілер одағының съездерінде Ә.Қастеев қазақстандық өзге де суретшілердің ішінде болашағы жарқын, тегеурінді, салмақты маман ретінде сипатталды. Өз ісінің шексіз таланты, мақсат қойып, бар болмысын сол мақсатқа жұмылдыра білді. Ә. Қастеевтің жұмыстары кеңестік дәуірдегі Қазақстан суретшілерінің этникалық дәстүрлерге ерекше ден қойғандығының дәлелі. Ә. Қастеев бейнелеу өнеріндегі коммунистік идеологияның қатаң тәртіптері болғанына қарамастан, өзі шыққан ортасы, дәстүрлі қазақ қоғамы, қарапайым қазақтардың шаруашылық, тұрмыстық өмірін сипаттауға тырысты. Зерттеуші А.Т. Капаева өзінің XX ғасырдың 40-80 жылдарындағы Қазақстанның мәдениет саласындағы мемлекеттік саясат мәселесіне арналған докторлық диссертациясында Ә. Қастеев жұмыстарының бағытына тоқталады. Зерттеуші Ә. Қастеевтің орыс реализмінің жарқын дәстүрі негізінде жұмыс жасағанымен, оның барлық жұмыстарында кеңестік пен қоршаған ортаны қабылдауы ұлттық дүниетаным мен құндылықтарға негізделген деп бірегей тұжырым жасайды (Капаева, 2004: 176). Зерттеушінің бұл пікірімен біз де келісеміз. Реализм – бейнелеу өнерінің бір бағыттарының бірі болып табылады. Шығармашылық бағыт ретінде ол шынайы

өмірдің барлық қырларын көрсетуді мақсат етеді. XIX және XX ғасыр шендерінде пайда болған бұл бағыт әлі күнге дейін маңызды рухани рольге ие деп айта аламыз. О.И. Резникова «Көрермендердің үлкен бөлігінің арасында реалисттік өнер үнемі сұранысқа ие. Көрермендер реалисттік шығармалардың орындалу шеберлігі мен мазмұнының маңыздылығы бірдей қызықтырады» деген дұрыс пікір білдіреді (Резникова, 2021: 319). Ә.Қастеевтің басым көпшілік жұмыстарында жоғарыда атап өткеніміздей, дәстүрлі қазақ қоғамының күнделікті тұрмысы бейнеленеді. XX ғасырдың 30-шы жылдары Ә.Қастеевтің алғашқы акварельдегі жұмыстары жарық көре бастады. Мысалы «Қарындастың портреті» деген жұмысында біз этникалық дәстүрлердің кеңінен сипатталғанын байқаймыз. Өйткені ұлттық киім киген қарындасы қолына «Кітап» деген жазуы бар оқулық ұстап тұр. Ұлттық киімі түрлі әшекей тастармен көмкерілген. 1930 жылы салынған жұмыс Кеңестік дәуірдегі еліміздің суретшілерінің этникалық дәстүрлерге мән беруінің жарқын үлгісі болып табылады. 1936 жылы салынған «Бие сауу» деп аталатын жұмысы да этникалық дәстүрлерге мән берген туындылардың бірі. Ландшафтты дәстүрлі қазақ қоғамы, ауыл өмірімен байланыстыра отырып салған жұмысында табиғаттың тыныштығы, дәстүрлі мәдениеттің ерекше көрінісі бейнеленеді. Қазақ халқының көшпелі өмір салтының бір бейнесі ретінде киіз үйлердің де бейнеленуі ұлттық нақышты, ұлттық реңкті толықтай айқындап тұр. Жұмыста уақыттың өзі осы адамдар үшін жұмыс жасап тұрғандай әсер қалдырады. Әсем табиғат аясында демала отырып, белгіленген жұмысты атқарып отырған жандарды байқаймыз. Тіпті бие сауып отырған әйел, көмектесіп жатқан ер адам мен жас баланың да ұлттық нақыштағы киімде болуының мәні терең. 1932-1933 жылдары орын алған ашаршылықтан аман қалған халықтың өзі ұлттық құндылықтарға ұқыпты екендігін дәлелдегендей болады. Ә. Қастеев осы жұмысында әрбір кішігірім, байқалмайды деген аумақтардың өзін тақырыпқа сай келетін бейнелермен көмкере алған.

Ә. Қастеев Кеңестік дәуірде этникалық дәстүрлерге ерекше мән беріп, өз жұмыстарында толыққанды бейнелеу алған авторлардың бірі деп айтуға толық негіз бар. Мысалы «Колхоздың сүт фермасы» деп аталатын жұмысы 1936 жылы салынған. Бұл жұмыстың басты ерекшеліктерінің бірі – Ә. Қастеевтің алғашқы майлы бояумен салған жұмыстарының бірі болып табылады. Картинаның сюжеті өте қарапайым. Мал бағып жүрген адам және отбасы құрт жасап, оның толықтай кеуіп кетуі үшін жайып жатқандығына куә боламыз. Аталмыш жұмыста киіз үй іспеттес кішкентай қос бейнеленген. Қостың шығып, ішқырын дұрыстап жатқан баланың бейнеленуінде де мән бар. Ол ұрпақтар сабақтастығы мәселесі болып табылады. Сонымен қатар баланың аяқ астында кітап, қағаз және қаламның жатуынан да біз заман өзгерісі туралы мәліметті байқаймыз. Ә. Қастеев кеңестер билігінің орнауымен балаларға жаппай зайырлы білім беру ісінің міндетті болғанын көрсеткісі келді. Қазақ халқының ежелден білім құмарлығы жоғары халықтардың бірі саналған. Міне осы ұлттық құндылық пен этникалық ерекшелікке автор көңіл аударады. Туындыда жасыл желекті жоталар, өзен мен қазақ халқының дәстүрлі шаруашылығының негізі болған

жылқы, қой сияқты үй жануарлары бейнеленеді. Картинада алыста орналасқан қос жанында заманауи киім үлгісін киген әйелдің бейнеленуі де заман өзгерісін, өмір сүру тәртібіндегі орын алған түбегейлі өзгерісті бере алған. Аталмыш жұмыстан да біз этникалық дәстүрлерге мән берушілікті байқаймыз.

Ә. Қастеев қазақ халқының өмірі мен тұрмыс салтының барлық қырын көрсетуге тырысқан авторлардың бірі (Ахмедова, 2024: 31-48). Дәстүрлі қазақ қоғамында ерекше орын алатын дәстүрлердің бірі – саятшылық құру. Саятшылық құру тақырыбы оның 1936 жылы салынған «Бүркіт ұстаған аңшы» картинасында көрініс табады. Қанжығасы майланған аңшының ат үстіндегі бейнесін бере отырып, қазақ халқының саятшылық құру, бүркітпен аң аулау дәстүрін сәтті бейнелей алған деп санаймыз. Ә. Қастеевтің жұмыстарында біз кеңестік идеологияға сай салынған жұмыстарды да байқаймыз. Мысалы большевиктер қазақ даласындағы әйелдер теңсіздігі, қыздардың еріксіз ұзатылуы, өзінен біршама жас үлкен адамға қалыңмалға сатылуы деген мәселенің өзекті екендігіне ерекше назар аударды. Ә. Қастеевтің 1938 жылы салынған «Қалыңмалға сатылған қалыңдық» атты туындысында де осы жайтты байқаймыз. Өзінен күйеу жігіттің қалыңдықтан біршама жас үлкен екендігі айқын көрініп тұр. Бұл жұмыс заман ағымына сай пайда болған. Осы жылдары большевиктер қазақ даласындағы тап күресін күшейту мақсатында қазақ байларына деген өшпенділікті күшейту мақсатында түрлі үгіт-насихаттар жүргізді. Байларды сараң, жалқау, жас тоқал алғыш ретінде сипаттайтын түрлі шығармалар, романдар мен әңгімелер де жаздыра бастады. Дәл осы майлы бояумен салынған жұмыстардан да біз ежелгі қазақ салттарын байқаймыз. Әйел теңсіздігі мен оның тағдырына деген суретшінің алаңдаушылығы толыққанды берілген. Бұл жұмыста автор қыздардың еркінен тыс ұзатылуы сияқты салт-дәстүрді айыптайды. Сонымен қатар автордың «Қызды еріксіз әкету» деп аталатын жұмысы да қыздардың ауыр тағдырын ашуға бағытталған. Алайда бұл туындыдақызды қалыңдық ретінде алып қашу емес, керісінше айдалаға қашу әрекеті бейнеленеді. Ә. Қастеевтің этникалық дәстүрлерге мән берген жұмыстарының ішінде Кенесары хан, Жамбыл Жабаевтың портреттерін айтуға болады. Біз жоғарыда атап өткеніміздей қазақ халқының ұлы тұлғаларын бейнелеу ісінде де этникалық дәстүрлерді байқаймыз. Мысалы Жамбыл Жабаевтың портреті 1937 жылы салынған. Аталған жұмыста Жамбыл Жабаев киіз үйдің ішінде малдас құрып отырғаны бейнеленеді. Домбыра ұстап отырған бейнесінен-ақ біз ұлттық құндылықтардың бой көтеруі мәселесін атап өтеміз. Киіз үйдегі кестелер де ұлттық дәстүрмен сабақтасып жатыр. Сол сияқты Кенесары Қасымұлының портреті де ұлттық рух пен құндылықты насихаттайтын жұмыстардың бірі деп бағалаймыз. Қазақтың соңғы ханының сұсты бейнесі, дулыға киіп, қылыш ұстап тұруының өзі Кенесары өмір сүрген замандағы ұлт-азаттық қозғалыстан хабар беріп тұрғандай. Кейінгі жылдары да Ә. Қастеевтің этникалық дәстүрлерге мән берген бірегей жұмыстары жарық көрді. Амангелді Иманов, Абай Құнанбаев, Шоқан Уәлихановтың портреттері салынды. Сонымен қатар «Тау көрінісі», «Медей мұз айдыны», «Амангелді сарбаздары» және тағы да басқа ұлттық құндылықтар мен

ерекшеліктер ескерілген жұмыстары жарық көрді (Әбілхан Қастеев, 2004: 81). Абай Құнанбаевтың портретін салу, сол арқылы ұлттық құндылықтар негізінде жас буын өкілдерін тәрбиелеу әрекеттерін біз Құлахмет Қожықов та бар. Қ. Қожықов салған Абайдың бейнесі XIX ғасырдағы дәстүрлі қазақ қоғамының тыныс-тіршілігімен байланысып жатыр (Мырзахметов, 2020: 71).

XX ғасырдың 30-шы жылдары қазақстандық суретшілердің үлкен шоғыры қалыптаса бастаған болатын. Рас бұл суретшілердің де қалыптасқан кезеңі ел үшін маңызды болған тарихи кезеңге тұспа-тұс келді. Кеңестер билігі тарапынан жүргізілген солақай саясат, халқымызды сандық және сапалық жағынан қыспаққа алу сияқты қитұрқы әрекеттер жүріп жатты. Міне осындай алмағайып заманда қалыптасқан еліміздің суретшілері өз жұмыстарында ұлттық нақыш, бояу, құндылықтарға ерекше мән бере бастады. Бұл ретте театр суретшісі болған А.И. Ненашевтің де үлесі жоғары. 1930 жылдары Қазақстанға келіп, Семей, Шымкент қалаларындағы театрда жұмыс жасайды. 1938 жылдан бері Абай атындағы мемлекеттік академиялық опера және балет театрында қызмет жасаған. Сахнаны безендіру ісінде А.И. Ненашев қазақ халқының тұрмысы, тарихы мен музыкасы, жырларын жақсы білетіндігін көрсете білген. Мысалы «Қыз Жібек» спектакліне даярлаған декорациясы үшін 1938 жылы Парижде өткен көрмеде Алтын медаль иегері де болған. Одан бөлек «Ер Тарғын», «Дударай», «Қозы Көрпеш және Баян сұлу», «Біржан мен Сара» сияқты қойылымдар үшін сахнаға қажетті, тақырыпты ашатын туныдылар жазды. Оның жұмыстарындағы ұлттық құндылықтар барынша сипатталып, ұлттық реңк шебер қолданылды (Жанбыршиева, 2019: 123-129).

Қазақстан суретшілерінің этникалық дәстүрлерге ден қоюы оның алғашқы бастауларынан-ақ байқалды. Мысалы Әубәкір Исмаиловтың да жұмыстары да этникалық дәстүрлермен тығыз ұштасады. Ә. Исмаилов 1913 жылы дүниеге келді. Бала күнінен дәстүрлі қазақ оюларына қызығып, оны салуға деген қызығушылығы артты. Бұл ретте анасының еңбегі зор. Өйткені анасы да қазақтың оюларын салу ісінің шебері болған (Турлыбекова, 2017: 126-133). Жастайынан И.Е. Репин, В. Васнецов пен В. Суриковтың жұмыстарымен танысып, бейнелеу өнерінің қыр-сырын меңгере бастаған. Омбыдағы көркемдік училищеге оқуға түседі. 1923 жылдың өзінде I қазақстандық көшпелі көрмеге өзінің алғашқы жұмыстарын ұсына алады. Мысалы ол жұмыстардың қатарында «Сарысу даласы», «Бетпақдаладағы аңшы» сияқты жұмыстары бар. Бұл жұмыстар қазақ халқының дәстүрлі қоғамы, қазақ халқының өмір сүру ерекшеліктері мен ұлттық дүниетанымына арқау болған кәсіптерін айқындауға бағытталған. Ә. Исмаиловтың бойындағы бейнелеу өнеріне деген махаббаты және осы саладағы қарымы мен қабілеті арқасында Мәскеуде білім алады. Ә. Исмаиловтың шығармашылық жұмыстарының тағы бір қыры карикатура салу ісі еді. Ол әсіресе республикалық газеттерде жұмыс жасап жүрген жылдары ерекше қарқынды болады. Ә. Исмаилов шығармашылығы ішінде біз назар аударған жұмыстардың бірі – «Қамбар батыр» болды. Аталған жұмыс автордың ұзақ жылғы ізденістерінің нәтижесінде пайда болған. Олай дейтініміз, жұмыс алдын автор қазақ

халқының «Қамбар батыр» эпосын терең зерделейді. Нәтижесінде эпосты көркемдеу мақсатында аталған жұмысы жарық көреді. Шығармады Қамбар батырдың қалмақ ханымен шайқасы бейнеленген. Мұндай бағыттағы, яғни Қамбар батырдың бейнесін біз Хасен Абаевтың да жұмыстарынан байқаймыз. Басты айырмашылықтарының бірі – Ә. Исмаиловтың жұмысында кең дала, көкорай шалғын табиғат аясында қос батырдың шайқасы бейнеленеді. Мұндай жұмыс ең алдымен қазақ пен жоңғар арасындағы азаттық қозғалыс тарихынан мәліметтер береді. Қазақ халқының батырлары мен өз заманының алды болған тұлғаларды бейнелеу этникалық дәстүрлермен сабақтасып жатыр. Ә. Исмаиловтың туындыларының ішінде біз Қорқыт ата, Абай Құнанбаев, Құрманғазы, Мәншүк Маметова және тағы да басқа тұлғаларға арналған жұмыстардың бар екендігін атап өтеміз. Жоғарыда айтқанымыздай этникалық дәстүрлер мәселесі белгілі бір ұлттан шыққан, оның тарихында өзіндік орны бар тұлғаларды бейнелеу арқылы да жүзеге асады.

Ә. Исмаиловтың жұмыстарының ішінде 1956 жылы салынған «Жайлау» жұмысын да ерекше атап өтуге болады. «Жайлау» жұмысында қазақ халқының ұлттық құндылығына негіз болған шаруашылық түрі бейнеленген. Таулы аймақта жылқы баққан жылқышы бейнесі салынғанымен, бұл жұмыстың тарихи-философиялық мән терең деп санаймыз. Өйткені жылқы қазақ халқының түсінігінде ерекше қасиетке ие. Көшпелі өмір сүрген халық үшін оның пайдасы тіпті ерекше болған. Жалпы қазақ даласы жылқыны бірінші болып қолға үйреткен жер саналады. Атақты Ботай мәдениеті соның дәлелі. Осы тарихи сабақтастықты өз жұмысында бере алған Ә. Исмаиловтың «Жайлау» жұмысы қазақ халқының шаруашылық қана емес, сонымен қатар тарихи, дүниетанымдық ерекшеліктерін де шебер сипаттай алған.

Ә. Исмаиловтың этникалық дәстүрлерге мән беріп, оны сипаттау бағытындағы жұмыстардың ішінде 1981 жылғы «Мейрам. Сыйлық табыстау» және «Мейрам. Киіз үй тігу» деп аталатын жұмыстарын да ерекше атап өтуге болады (Жумашев, 2004: 198). Қос жұмыста да Қазақ хандығы дәуірі бейнеленген. Мысалы «Мейрам. Сыйлық табыстау» деп аталатын жұмыста ортада отырған хан және оны қаумалаған батырлар, билер мен өзге де игі жақсылар бар. Хан тағының артында оның ақ Ордасы ерекше философиялық тәмсіл бойынша салынған. Өйткені ақ Орданың қазақ халқының тарихындағы маңызы өте жоғары. Ұлы Дала территориясында, Еуразия кеңістігінде көшпелі қазақ рулары мен тайпаларының үстемдік құрған уақыты да ортағасырлық кезеңмен тығыз айланысты. Көшпелілер, қазақ халқының рухты тарихын бейнелеу арқылы жеткізу сөзсіз үлкен шеберлікпен жүзеге асқан деп санаймыз. «Мейрам. Киіз үй тігу» атты жұмысы да этникалық дәстүрлердің ерекше ұштасқан жұмыстарының бірі деп атауға толық негіз бар. Бұл жұмыста да батырлық пен елдік мәселесі алдыңғы қатарлы ой ретінде сипатталады. Өйткені киіз құру барысы жұмыстың артқы фонында ғана бейнеленеді де, алдыңғы қатарға қазақ қоғамында үлкен беделге ие болған батырлар мен билер бейнеленеді. Бір ерекшелігі батырлар мен билер екі бөлек салынған. Мұның өзі елдік мәселесінің үлкен талқыға түсіп жатқандығын білдірсе керек. Ортада түйемен келген жаршы халық үшін

маңызды болған жаңалықты жар салуда. Батырлар мен билердің ерекше ден қойып тыңдауы жаңалықтың салмақты екендігін білдіреді. сонымен қатар балбал тастар мен жерде шашылып жатқан мылтықтар, аспанға қарап шаншылған найзалардың бейнеленуі жаугершілік заманнан мәлімет береді.

Кеңестік дәуірдегі Қазақстан суретшілерінің этникалық дәстүрлерге мән беріп, өзінің жұмыстарымен ұштастырғандар арасында Алексей Бортников та бар. Оның 1949 жылғы «Мал өсіруші колхозшылардың хаты» деп аталатын жұмысында ескі мен жаңа заманның тоғысы бейнеленеді. Зерттеушілердің пікірінше, аталған жұмыс социалистік реализм стилінде орындалған болатын. Туындыда қазақ ауылдарының 1930 жылғы өмірі бейнеленген. Байқасақ картинада бейнеленген киіз үй, мал шаруашылығы айналасындағы адамдар, үйір жылқылар қазақ халқының дәстүрлі шаруашылық негіздерін сипаттайды. Ал заманауи киім үлгісіндегі адамдардың бейнеленуі орын алған саяси-әлеуметтік өзгерістерден хабар береді. Туындыда негізінен жергілікті қазақ халқының өкілдері бейнеленген. Дегенмен автор халықтар достастығы мәселесін де назардан тыс қалдырмайды. Бұл жылдар дәстүрлі қазақ қоғамында Ресейдің орталық аудандарынан көшіп келген шаруалардың берік орнығып, жергілікті халықпен байланысы бір ретке келтірілген уақыт болып табылады. Мысалы XIX ғасырдың II жартысынан бастап қазақ жеріне орыс шаруалары орналаса бастады десек, XX ғасырдың алғашқы ширегіне дейін олар қазақ халқымен етене араласып кетті. Кеңестік билік орнағаннан кейін де жаңа қоғамды құру ісіне белсенді атсалысты. Міне осы ұлттар арасындағы тығыз байланыс мәселесін Алексей Бортников өзінің жұмыстарында сәтті көрсете білді. «Мал өсіруші колхозшылардың хаты» деп аталатын жұмысына мән беретін болсақ, біз ұжымдастыру науқанына дейінгі дәстүрлі қазақ қоғамын көреміз. Рас осы жылдардағы суретшілердің жұмыстарына социалистік реализм, яғни өршілдікке негізделген көңіл-күй бағытының болуы тән. Біз жоғарыда атап өткеніміздей, сол жылдардағы коммунистік идеологияның өнер, білім және ғылым саласына ықпалы өте күшті болған. Алексей Бортников та өз жұмысын осы идеологияның шеңберінде жүргізген деп айта аламыз. Картинада бейнеленген ресми тұлғаның әңгімесін мұқият тыңдап отырған балаларды да байқауға болады. Бұл жаңа өмірдің, социалистік құрылыстың тарихи сабақтастығын білдіріп, заман ағымының жаңа арнаға ауысқандығын көрсетеді.

Алексей Бортниковтың тағы бір жұмысы өзінің ұстазы Н. Хлудовтың жергілікті халық өкілдерімен бірге отырған жұмысы болып табылады. Н. Хлудов қазақ бейнелеу өнеріне қосқан үлесі жоғары. Аталған жұмыста да біз этникалық дәстүрмен тығыз байланыс дәрежесін көреміз. Жайлауда отырып, сурет салып отырған Н. Хлудовты жергілікті халық өкілдері қоршаған. Әсіресе балалардың мұндай өнер түріне ерекше ықыластық танытып тұрғаны бейнеленген. Артқы көріністе қой бағып жүрген шопан, сарқырап аққан өзен мен басын қар шалған асқар тау бейнесі бар. Н. Хлудовтың сурет салып отырған бейнесін қазақтың дәстүрлі шаруашылығы аясында беруді сөзсіз Алексей Бортниковтың тапқырлығы деп санаймыз. Өйткені Н. Хлудов қазақ жеріне келген өзге де орыс суретшілерімен салыстырғанда, өзінің қалған өмірін

қазақ жерімен байланыстырған болатын. Мысалы Н. Каразин, В. Верещагин сынды орыс суретшілері аз уақыт аралығында қажетті жұмыстарын атқарған соң, Ресей жеріне қайтып оралған болатын. Ал Н. Хлудов болса, 1877 жылы Алматы қаласына келіп, 1935 жылға дейін, яғни қайтыс болғанға дейін қазақ жерінде болды. Еліміздегі бейнелеу өнерінің, мәдениеттің дамуына айтарлықтай үлесін қосты. Міне осы ерекшелікті атап өткен Алексей Бортников қазақ халқының дәстүрлі шаруашылығы аясында өзінің ұстазын бейнеледі. Сөзсіз Алексей Бортниковтың өзінің ұстазына деген құрмет білдірген картинадан да біз қазақы мәдениет, ұлттық құндылық пен діл мәселесінің көтерілуін байқаймыз.

Кеңестік Қазақстан суретшілерінің ішінде Айша Галимбаеваның жұмыстары назар аударарлық. А. Галимбаева қазақстандық натюрморт бағытының көрнекті өкілдерінің бірі. 1949 жылы Бүкілодақтық мемлекеттік кинематография институтының көркем-сәндік факультетін тәмамдаған. Кино өнерінің кәсіби суретшісі атанған алғашқылардың біреуі (Резникова, 2021: 238-256). А. Галимбаеваның жұмыстары әртүрлі жанра жүрді. Ерекше мән беріп, асқан шеберлікпен орындаған жұмыстары натюрморт болды. А. Галимбаева осы натюрморттың өзін қазақ халқының этникалық ерекшеліктері мен өзіндік дәстүрлерімен ұштастыра алды. Өз халқының салт-дәстүрі, тарихы мен әдет-ғұрыптарының терең білгірі болғандықтан да оның жұмыстарының авторлық ерекшеліктері болды. Әсіресе ұлттық бояулардың белсенді кездесуі байқалады. А. Галимбаеваның жұмыстары ашық түске бай. Сонымен қатар қазақ халқының ою-өрнектері де жиі кездеседі. Этникалық дәстүрлер туындының айтар ойымен ерекше үйлесімділікті құрайды. Мысалы 1959 жылы салынған «Дастарқан» атты жұмысында қазақтың төл тұрмыстық заттары, ою-өрнектері шебер бейнеленген. Картинаға қарап-ақ бірден қазақ халқына тән дастархан екендігін бірден анықтауға болады. Заманауи тағам түрлерімен қатар, қазақтың дәстүрлі тағам түрлері де бейнеленген. Көрпе-жастықтың өзі ұлттық нақышта беріледі. Аталған жұмысты этникалық дәстүрлерге негізделген деп айтуға толықтай болады. Бір қарағанда атауы қарапайым болғанымен бұл жұмыста да ұлттық нақыштағы тұрмыстық заттар, қабырғаға ілінген оюлы түс киіз, үстел үстіндегі дастархан да ерекше сәнді ұлттық нақышта бейнеленеді. Қымыз құйылған ыдыстар да ұлттық нақыштағы оюлармен безендірілген. Картиналардан қошқар мүйіз сынды қазақи оюларды жиі байқаймыз. Туындыдағы әрбір элемент ерекше ынтамен салынған. Тұрмыстық заттар тек шебер салынуымен қатар, оның философиялық мәнінің қазақ халқы үшін қаншалықты құнды екендігін байқауға болады. Рас көптеген зерттеушілер мұндай оюлы көрпелердің көптеген түркі халықтарына да тиесілі деген пікір білдіреді (Khazbulatov, 2024: 1-6). Дегенмен аталған жұмыстағы ерекше философиялық мәні бар тұрмыстық заттар, оның ішінде құрақ көрпелер қазақы дүниетаныммен терең ұштасып жатыр. Сонымен қатар жұмыстардың ішінде осы ұлттық құндылықтарды шебер салынуынан-ақ оның автор үшін қаншалықты маңызды болғандығы туралы айта аламыз. А. Галимбаева қазақ қоғамына таңсық болған бейнелеу өнерін дәстүрлі қазақ қоғамымен де байланыстыруға тырысады. Мысалы 1980 «Киіз үй

жанындағы көрме» атты жұмысында қазақтың дәстүрлі тұрғын үйі жанында түрлі суреттердің көрмесі өтіп жатқандығын көрсетеді. Мұның өзі өткен заман мен бүгінгі қоғамның арасындағы байланыс мәселесін білдіреді. 1953 жылы салған «Айтыс» деп аталатын жұмысында Кеңестік дәуірдегі қазақтар арасында ұмыт болып бара жатқан төл өнеріміздің бір түрін жаңғыртуға тырысады. Бибігүл Төлегенова, Хадиша Бөкеевалардың ұлттық киімдегі портретін салады. Ұлт тарихында өзіндік орны бар тұлғаларды бейнелеу ісі де этникалық дәстүрлермен сабақтасып жатқандығын жоғарыда атап өткен болатынбыз.

Өзінің шығармашылығында натюрмортты зерттеп, оның дамуына үлес қосқан суретшілердің бірі – Гүлфайрус Исмаилова болды. Өзінің «Қымыз» деп аталатын жұмысында дәстүрлі сусынды жай ғана бейнелеп қоймай, ұлттық бірегейлігімізді айшықтайтын тұрмыстық заттарымызды да шебер салады. Әр салынған тұрмыстық заттарда қазақ ою-өрнектер бар. Қазақи ою-өрнектер 1967 жылы салынған «Түс киіз» атты жұмысында да көптеп кездеседі. Бұл екі жұмыстың ортақ тұстары көп. Ұқсас композициялық әдіс, тұрмыстық заттардың қайталануы, боялаулардың да бір-бірін қайталауы орын алады. Ал «Бас киім» деп аталатын жұмысында қазақ киімінің осы түрін орындайды. Ұлттық нақышқа келтіріп, түрлі әсем тастармен көмкерілген бас киімнің нақты бір этносқа тиесілі екендігі толыққанды көрініп тұр. Сонымен қатар Г. Исмаилованың жұмыстары ішінде портреттер де жиі кездеседі. Әр жұмысынан ұлттық құндылықтарды оңай байқауға болады. Өз портреттерінде табиғаттың бір бөлшегін қосымша салып, бас кейіпкердің психологиясын, өмір сүру салты, ішкі жан дүниесін де бере алады.

Этникалық дәстүрлер тақырыбы Тұрсын Абуовтың да жұмыстарына тән. Жанрлық, пейзаждық бейнелермен қатар, натюрмортқа да назар аудара алған. Оның жұмыстарында қазақтың дәстүрлі кілемдері, ұлттық аспаптар, соның ішінде домбыра мен қобыз, түрлі дәстүрлі тұрмыстық заттар сәтті бейнеленеді. Т.Абуовтың жұмыстарындағы тақырыптар өзінің қарапайымдылығымен, түрлі ою-өрнектермен дәстүрлі қазақ қоғамына көрнекілік беруімен ерекшеленеді. Солардың бірі – 1967 жылы салынған «Домбырамен натюрморт» атты жұмысы. Т. Абуовтың шығармашылық жұмыстары атақты 1960 жылдармен сәйкес келді. Осы жылдары бейнелеу өнері ғана емес, өнердің өзге бағыттарында да ерекше толқын қалыптасқан болатын. Бейнелеу өнерінде С. Айтбаев, Ш. Сариев, Т. Тоғысбаев, Қ. Телжанов сияқты суретшілердің белсенді жұмыстары да осы жылдармен тығыз байланысты. Мысалы Салихитдин Айтбаевтың 1969 жылғы «Шопанның отбасы», М.С. Кенбаевтың 1957 жылғы «Жылқыны ұстау», Қ. Телжановтың 1960 жылғы «Көкпар» деп аталатын жұмыстары ұлттық ою-өрнектер, ұлттық ойындар мен ұлттық құндылықтарды дәріптеп, этникалық дәстүрлер мәселесінің маңыздылығын көрсеткен болатын (Кунгурова, 2021: 77-81).

Жалпы Кеңестік Қазақстан кезеңіндегі суретшілердің жұмысында этникалық дәстүрлер мәселесі өзіндік ерекшеліктермен көтеріліп, бейнеленді. Бейнелеу өнеріндегі мұндай үрдістер мен жетістіктер белгілі бір дәрежеде өзіндік қорытындыға

келіп, нақты тұжырым жасауға мүмкіндіктер береді. Ең бастысы Кеңестік Қазақстан суретшілерінің мұндай әрекеттері алдағы уақытта өзге де, нақты айтқанда бүгінгі Қазақстан суретшілерінің жұмыстарына тың бағыт болды. Рас Кеңестік билік жылдарында бейнелеу өнерінде де идеологияның үстемдігі байқалған болатын. Коммунистік идеология, халықтар достастығы, интернационализм сияқты жалған ұрандар ұлттық сипаттағы жұмыстардың көптеп туындауына кедергісін келтірді. Дегенмен Қазақстан суретшілері ұлттық құндылықтардың жойылып кетпеуіне мән беріп, өздерінің бірегей жұмыстарын жарыққа шығара алды. Бұл жұмыстар Тәуелсіз Қазақстан суретшілерінің жұмыстарына арқау болып, этникалық дәстүрлер өз тарихи сабақтастығымен қайта жалғасты.

5. Қорытынды

Этникалық дәстүр – белгілі бір ұлттың құндылықтары мен дүниетанымына негізделген үдеріс. Ол бір ұлттың ұлт болып қалыптасуында маңызды болған факторларға құрылып, ұлтты ұйыстыруға бағытталады. Этникалық дәстүрлер өнердің барлық түріне тән. Дегенмен оның жарқын көріністері бейнелеу өнерінде көрінеді. Кеңестік Қазақстанның жекелеген суретшілерінің жұмыстары этникалық дәстүрлермен ерекше үйлесімділікте туындады. Қазақ халқының ұлттық бірегейлігін айқындайтын жайттар Кеңестік Қазақстан суретшілерінің назарынан тыс қалмады. Кеңестік Қазақстан суретшілері өздерінің шығармашылық ойларын жүзеге асыру барысында ұлттық дүниетанымдарына сүйенді. Өздері қалыптасқан орта, жастайынан берілген тәрбиеге негіздей отырып, этникалық дәстүрлермен ұштасқан жұмыстарын жасап шықты. Көптеген көркем өнер туындылары халық ауыз әдебиетінің эстетикалық құндылықтарын басшылыққа алу арқылы жүзеге асты. Қазақ суретшілері өзіне тән нақышта бейнеленген ұлттық қолтаңбаны қалыптастырды. Осы суретшілердің көркем шығармашылығындағы композициялық ерекшеліктерінен, түстік шешімдерінен, қазақ ұлттық руханилығы мен салт-дәстүрді бейнелейтін тақырыптардан да көреміз. Рас өздері маман ретінде қалыптасқан орта, социалистік құндылықтар мен әлемдік үдерістер де назардан тыс қалмады. Бұл құндылықтар ұлттық дәстүрлермен ұштастырылып, дәстүрлі қоғам мен жаңа заманның үйлесімі, байланысы ретінде бейнеленді. Кеңестік дәуірдегі Қазақстан суретшілері көпұлтты КСРО елінде бәсекеге қабілетті, шеберлік тұрғысынан келгенде еш кемдігі жоқ жұмыстарды жарыққа шығарды.

Әдебиеттер:

1. Ахмедова, Н.Р. «Особенности формирования живописи Центральной Азии – Абылхан Кастеев и Урал Тансыкбаев». *Сарын*, №1, 2024, с. 31–48. (орыс).
2. Базиева, Г.Д. «Этнические традиции в изобразительном искусстве Кабардино-Балкарии». *Манускрипт*, том 12, выпуск 5, 2019, с. 184–187. (орыс).
3. Евдокименко, К. «Акын с кистью и мольбертом.» *Время*, 6 июля 2020, с. 18. (орыс)
4. Жаңбыршиева, А.О. «Қазақстан опера және балет театры сценография өнерінің негізін қалаушысы – Анатолий Ненашевтың шығармашылығы.» *Central Asian Journal of Art Studies*, №1, 2019, с. 123–129. (қаз).
5. Жумашев, Р.М. *Историография становления и развития культуры Казахстана. 1936–1991*

22. Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук, Москва, 2004. (орыс).

6. Капаева, А.Т. *Государственная политика в области культуры в Казахстане (вт. пол. 40-х – конец 80-х гг. XX века)*. Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук, Алматы, 2004. (орыс).

7. Кунгурова, О., и др. ««Степь» как образ и концепт в Казахстанской литературно-художественной традиции.» *Intellect, Idea, Innovation*, №2, 2021, с. 77–81. (орыс).

8. Мырзахметов, М. *Абайдың толық ілімі*. Қазак университеті, 2020. (каз).

9. Наурузбаева, З.Х. *Творческие союзы Казахстана в 1930–1945 гг.* Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Алматы, 1997. (орыс).

10. Нехвядович, Л.И. «Этнические традиции как источник формообразования в искусстве.» *Известия Алтайского государственного университета*, №2, 2011, с. 183–187. (орыс).

11. Резникова, Е.И. «Эволюция казахстанского натюрморта на примере коллекции Государственного музея искусств Республики Казахстан имени А. Кастеева.» *Вопросы музеологии*, том 12, выпуск 2, 2021, с. 238–256. (орыс).

12. Резникова, О.И. «Традиции реалистической школы живописи как культурное наследие России.» *Ученые записки Орловского государственного университета*, №4 (60), 2014, с. 319–321. (орыс).

13. Салтыков, А.Б. *Избранные труды*. Советский художник, 1970. (орыс).

14. Турлыбекова, А.М. Искусство Казахстана 20–80-е гг. XX века: истоки и тенденции развития. Иновца.Евраз.ун-т, 2014. (орыс).

15. Турлыбекова, А.М. «Советское изобразительное искусство Казахстана в документах Центрального государственного архива Республики Казахстан.» *Вестник Омского университета. Серия Исторические науки*, №4 (16), 2017, с. 126–133. (орыс).

16. Әбілхан Қастеев. Альбом. Өнер, 2004.

17. Akkaya, F.D. «The Power of Ethnographic Toolkit in Understanding Transnational Culture». *Ethnography*, no. 4, 15 Dec. 2023, pp. 71–79. (ағылш).

18. Khazbulatov, A., et al. «Patch in the Ritual and Daily Practice of the Turkic People.» *Pharos Journal of Theology*, vol. 105, no. 3, 2024, pp. 1–6. .(ағылш).

Литература:

1. Ахмедова, Н.Р. «Особенности формирования живописи Центральной Азии – Абылхан Кастеев и Урал Тансыкбаев». *Saryn*, №1, 2024, с. 31–48. (рус).

2. Базиева, Г.Д. «Этнические традиции в изобразительном искусстве Кабардино-Балкарии». *Манускрипт*, том 12, выпуск 5, 2019, с. 184–187. (рус).

3. Евдокименко, К. «Акын с кистью и мольбертом.» *Время*, 6 июля 2020, с. 18.

4. Жаңбыршиева, А.О. «Қазақстан опера және балет театры сценография өнерінің негізін қалаушысы – Анатолий Ненашевтың шығармашылығы.» *Central Asian Journal of Art Studies*, №1, 2019, с. 123–129. (каз).

5. Жумашев, Р.М. *Историография становления и развития культуры Казахстана. 1936–1991 гг.* Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук, Москва, 2004. (рус).

6. Капаева, А.Т. *Государственная политика в области культуры в Казахстане (вт. пол. 40-х – конец 80-х гг. XX века)*. Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук, Алматы, 2004. (рус).

7. Кунгурова, О., и др. ««Степь» как образ и концепт в Казахстанской литературно-художественной традиции.» *Intellect, Idea, Innovation*, №2, 2021, с. 77–81. (рус).

8. Мырзахметов, М. *Абайдың толық ілімі*. Қазак университеті, 2020. (каз).

9. Наурузбаева, З.Х. *Творческие союзы Казахстана в 1930–1945 гг.* Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Алматы, 1997. (рус).

10. Нехвядович, Л.И. «Этнические традиции как источник формообразования в искусстве.» *Известия Алтайского государственного университета*, №2, 2011, с. 183–187. (рус).

11. Резникова, Е.И. «Эволюция казахстанского натюрморта на примере коллекции Государственного

музея искусств Республики Казахстан имени А. Кастеева.» *Вопросы музеелогии*, том 12, выпуск 2, 2021, с. 238–256. (рус).

12. Резникова, О.И. «Традиции реалистической школы живописи как культурное наследие России.» *Ученые записки Орловского государственного университета*, №4 (60), 2014, с. 319–321. (рус).

13. Салтыков, А.Б. *Избранные труды*. Советский художник, 1970. (рус).

14. Турлыбекова, А.М. Искусство Казахстана 20–80-е гг. XX века: истоки и тенденции развития. Иноват.Евраз.ун-т, 2014. (рус).

15. Турлыбекова, А.М. «Советское изобразительное искусство Казахстана в документах Центрального государственного архива Республики Казахстан.» *Вестник Омского университета. Серия Исторические науки*, №4 (16), 2017, с. 126–133. (рус).

16. Әбілхан Қастеев. Альбом. Өнер, 2004.

17. Akkaya, F.D. «The Power of Ethnographic Toolkit in Understanding Transnational Culture». *Ethnography*, no. 4, 15 Dec. 2023, pp. 71–79. (англ).

18. Khazbulatov, A., et al. «Patch in the Ritual and Daily Practice of the Turkic People.» *Pharos Journal of Theology*, vol. 105, no. 3, 2024, pp. 1–6. (англ).

References:

1. Akhmedova, N.R. (2024) «Osobennosti formirovaniya zhivopisi Tsentralnoy Azii – Abylkhan Kasteyev i Ural TansykbayeV». *Saryn*, №1, 2024, s. 31–48. (In Rus.).

2. Baziyeva, G.D. «Etnicheskiye traditsii v izobrazitelnom iskusstve Kabardino-BalkariI». *Manuskript*, tom 12, vypusk 5, 2019, s. 184–187. (In Rus.).

3. Yevdokimenko, K. «Akyn s kistyu i molbertom.» *Vremya*, 6 iyulya 2020, s. 18. (In Rus.).

4. Zhañbyrshiyeva, A.O. «Kazakstan opera zhane balet teatry stsenografiya onerinin negizin kalaushysy – Anatoliy Nenashevtyn shygarmashylygy.» *Central Asian Journal of Art Studies*, №1, 2019, s. 123–129. (in Kaz.).

5. Zhumashev, R.M. *Istoriografiya stanovleniya i razvitiya kultury Kazakhstana. 1936–1991 gg. Dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni doktora istoricheskikh nauk*, Moskva, 2004. (In Rus.).

6. Kapayeva, A.T. *Gosudarstvennaya politika v oblasti kultury v Kazakhstane (vt. pol. 40-kh – konets 80-kh gg. KHKH veka). Dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni doktora istoricheskikh nauk*, Almaty, 2004. (In Rus.).

7. Kungurova, O., i dr. ««Step» kak obraz i kontsept v Kazakhstanskoy literaturno-khudozhestvennoy traditsii.» *Intellect, Idea, Innovation*, №2, 2021, s. 77–81. (In Rus.).

8. Myrzakhmetov, M. *Abaydyn tolyk ilimi*. Kazak universiteti, 2020. (in Kaz.).

9. Nauruzbayeva, Z.KH. *Tvorcheskiye soyuzy Kazakhstana v 1930–1945 gg. Dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata istoricheskikh nauk*, Almaty, 1997. (In Rus.).

10. Nekhvayadovich, L.I. «Etnicheskiye traditsii kak istochnik formoobrazovaniya v iskusstve.» *Izvestiya Altayskogo gosudarstvennogo universiteta*, №2, 2011, s. 183–187. (In Rus.).

11. Reznikova, YE.I. «Evolutsiya kazakhstanskogo natyurmorta na primere kollektsii Gosudarstvennogo muzeya iskusstv Respubliki Kazakhstan imeni A. Kasteyeva.» *Voprosy muzeologii*, tom 12, vypusk 2, 2021, s. 238–256. (In Rus.).

12. Reznikova, O.I. «Traditsii realisticheskoy shkoly zhivopisi kak kulturnoye naslediye Rossii.» *Uchenyye zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta*, №4 (60), 2014, s. 319–321. (In Rus.).

13. Saltykov, A.B. *Izbrannyye trudy*. Sovetskiy khudozhnik, 1970. (In Rus.).

14. Turlybekova, A.M. *Iskusstvo Kazakhstana 20–80-e gg. XX veka: istoki i tendentsii razvitiya*. Inovats. Evraz.un-t, 2014. (In Rus.).

15. Turlybekova, A.M. «Sovetskoye izobrazitelnoye iskusstvo Kazakhstana v dokumentakh Tsentralnogo gosudarstvennogo arkhiiva Respubliki Kazakhstan.» *Vestnik Omskogo universiteta. Seriya Istoricheskiye nauki*, №4 (16), 2017, s. 126–133. (In Rus.).

16. Abilkhan Kasteyev. Albom. Өнер, 2004. (in Kaz.).

17. Akkaya, F.D. «The Power of Ethnographic Toolkit in Understanding Transnational Culture». *Ethnography*, no. 4, 15 Dec. 2023, pp. 71–79. (in Eng.).

18. Khazbulatov, A., et al. «Patch in the Ritual and Daily Practice of the Turkic People.» *Pharos Journal of Theology*, vol. 105, no. 3, 2024, pp. 1–6. (in Eng.).